

РЕЦЕНЗИЯ

ОТНОСНО: Дисертационния труд на Ангел Юлиянов Апостолов
Редовен докторант към катедра „Нова и съвременна история“
в Историческия факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“

на тема „*Военно-политически аспекти на отношенията НАТО – Русия (1992-2002 г.)*“ за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование „Хуманитарни науки“, професионално направление 2.2. „История и археология“ (Нова и най-нова обща история)

от д-р Йордан Ангелов Баев – професор по нова и най-нова история във Военна академия „Г. С. Раковски“, член на научно жури съгласно Заповед № РД 38-159/23.03.2021 на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“

Ангел Апостолов е бакалавър по международни отношения и магистър по международна сигурност от Софийския университет „Св. Климент Охридски“. От ноември 2012 г. работи като експерт програми и проекти в Атлантическия клуб в България и е участвал в организирането на редица международни обучителни семинари и летни училища.

Представеният дисертационен труд с обем от 559 страници е структуриран в три основни глави с общо 13 параграфи и 34 подпараграфи. С оглед евентуално бъдещо издаване на разработката в отделна монография бих препоръчал известна структурна редакция с оглед опростяване на предложената четиристепенна структура, която вместо да облекчи читателя по-скоро затруднява цялостното възприемане на труда. В увода се обосновава актуалността на темата, посочват се обектите и предмета на изследване и използвана методология (с избор на сравнителния исторически анализ и проблемно-хронологичен подход), формулирани са две главни цели и шест основни изследователски задачи. Направен е опит за аргументиране на възприетите хронологични рамки на труда. В приложената библиографска

справка са включени използваните документални извори и научна и мемоарна литература, която съдържа близо 400 заглавия на монографични и журнални научни публикации, около 70 от които на руски език и над 250 на английски език.

Темата на дисертационния труд предполага разглеждане на политиката и еволюционното развитие на два основни субекта – Руската федерация и Северноатлантическия съюз. Докторантът обоснова диференцира различните външни и вътрешни фактори, които влияят върху политиката на Русия в разглеждания период, включително и сложните взаимоотношения между изпълнителната и законодателната власт. Вероятно е можело още по-ясно да се разграничат позициите вътре в правителството (министерства на външните работи и отбраната, силови структури). С основание политиката на НАТО се разглежда преди всичко през призмата на политиката на водещия съюзник Съединените щати, но би могло също да се обособят специфичните позиции на двете ключови европейски държави Франция и ФРГ, особено в първите години след края на Студената война. Подобно и на ситуацията в управленските среди в Русия, също така и в американската политика традиционно се наблюдават различия в позициите на президент и конгрес, Съвет за национална сигурност и Държавен департамент и т. н.

Въпреки представените аргументи за определяне на хронологичните рамки на изследването (главно разпадането на СССР и създаването на независими републики в края на 1991 г. и излизането на САЩ и Русия от договорите ПРО и СТАРТ-2 през 2002 г.) в действителност началният етап неизбежно излиза най-малко с две години отвъд тези рамки. Все пак началото на новия период на преки официални контакти с НАТО започва още с първото изобщо официално посещение на ръководен представител на Москва в Главната квартира на НАТО (външният министър Едуард Шеварднадзе през декември 1989 г.), както и на първата руска военна делегация в ШЕЙП (юни 1990 г.). Поради това съвсем логично и обоснова в началния параграф на първа глава докторантът разглежда и събитията от края на Студената война (1989-1991). Що се отнася до крайната хронологическа рамка, от гледна точка на отношенията със западните държави и, от друга страна, развитието на военните и външнополитически доктрини на Русия много по-открояващ е краят на десетилетието (2008 г.). Вероятно това би могло да бъде маркирано накратко в заключението на труда.

Безспорно, библиографският преглед е внушителен и показва добра литературна осведоменост на докторанта. В същото време би било добре отчетливо да се отдели научната и експертна литература от мемоарни публикации, интервюта и прес-съобщения.

Посочените документални източници също показват добро познаване на автентичните архивни извори с използване на голям брой нови руски и американски архивни колекции, включително от личните архиви на президентите Борис Елцин и Бил Клинтън. За пръв път са въведени в научна употреба и редица документи от български архиви, включително от личния архивен фонд на президента Желю Желев в ЦДА. Полезно е също включването в авторския анализ и на новоразсекретени документи на ЦРУ и Държавния департамент на САЩ. В същото време не е обичайна практика в подобни трудове да се изброяват в библиографския преглед всички използвани документи, тъй като техният брой най-често надхвърля няколкостотин отделни заглавия. По-добре би било докторантът да посочи архивни фондове (до ниво описи) и документални сборници вместо да изброява включените в тези документални издания отделни документи. Що се отнася до новоразкритите документи на ЦРУ и Държавния департамент – те се съхраняват в съответните архивни фондове (Record Groups) 59 и 263 на Националния архив на САЩ и при тяхното цитиране се използва установената в последните години електронна система, например за ЦРУ CREST (CIA Research Electronic System Tool).

В първата глава на дисертационния труд са разгледани три основни тематични кръга. На първо място, изграждане на държавността в Руската федерация след разпадането на СССР с акценти върху системата за национална сигурност, военната реформа и приоритетите на руската външнополитическа стратегия. Специално място е отделено за отражението на първата война в Чечня (1994-1996) върху вътрешнополитическата ситуация включително и върху авторитета на президентската институция. Вторият кръг от проблеми разглежда трансформацията на Северноатлантическия съюз след края на Студената война в контекста на новата Римска стратегическа концепция от 1991 г. Съвършено основателно докторантът е фокусирал своето внимание върху особено важния за развитието на отношенията НАТО-Русия въпрос за разширяването на НАТО на Изток и възприемането на компромисен вариант от администрацията на новия президент на САЩ Бил Клинтън чрез обявяване на

програмата „Партньорство за мир“. Третата подтема се отнася до първата в историята на Алианса военна (въздушна) операция по време на войната в Босна и Херцеговина и нейното преобразуване след подписване на Дейтънското споразумение в първата многонационална миротворческа мисия на НАТО IFOR/SFOR. Изясняването на тази тема и най-вече проблемът за участието на руски военни части има съществено значение за разбирането на руската политика и отношенията на Москва с НАТО в този период.

В контекста на военнополитическите отношения на Русия със САЩ и НАТО важно значение има и анализът на преговорите за съкращаване на обикновените въоръжения в Европа (ДОВСЕ) и за контрол на стратегическите въоръжения (START). Разбира се, проблемите за военнополитическите аспекти на руската политика през първата половина на 90-те години на XX век имат значително повече измерения от разгледаните в първа глава. Такива са, например, казусите с договарянето за ядрените арсенали на територията на четири от бившите съветски републики, извеждането на руските военни контингенти от новите независими държави в контекста на съществуващите и потенциални етно-национални и вътрешнодържавни конфликти (Нагорни Карабах, Приднестровието, Абхази, Таджикистаня и т. н.), окончателното извеждане на руските военни контингенти от Централна Европа и въпросът с устройването на повече от 650 000 военни след завръщането им в Русия.

Ангел Апостолов много добре е разкрил, че новата администрация на президента Бил Клинтън в крайна сметка възприема – въпреки подновените искания на Полша, Унгария и Чешката република за бърза интеграция в НАТО – компромисният вариант с инициативата „Партньорство за мир“. В разговорите си с Борис Елцин и Андрей Козирев през октомври 1993 г. държавният секретар Уорън Кристофър изрично подчертава, че позицията на Белия дом и Държавния департамент е сътрудничество в рамките на новата инициатива „Партньорство за мир“, а не присъединяване на страните от Централна Европа към НАТО. Разбира се, в дисертационния труд би могло още по-отчетливо да се посочат дискусиите по този въпрос сред ръководните среди във Вашингтон, както и да се отговори на въпроса какво е предизвикало неочакваното изявление на президента Елцин във Варшава през август 1993 г. и последвалото твърдо опровержение в неговото послание до президента Клинтън от 15 септември 1993 г. В това отношение е добре да се видят и два доклада на британския министър на

отбраната Малкълм Рифкинд въз основа на анализи на британското разузнаване относно поведението и здравословното състояние на Борис Елцин, които бяха декласифицирани в Британския национален архив през ноември 2019 г.

Втората глава на дисертационния труд разглежда началото на един драматичен етап във взаимоотношенията между Русия и НАТО, който Ангел Апостолов сполучливо назовава „Критичен период“. Той се характеризира с известно преосмисляне на позициите на Москва поради надмощие на „консервативни“ и „националистически“ тенденции в изпълнителната и законодателната власт. Промяната в поведението на Кремъл е провокирана също така и от процеса на разширяване на Северноатлантическия съюз в източна посока, обявен на Мадридската среща на Съвета на НАТО през 1997 г. Кулминацията на този период безспорно е конфликтът в Косово с осъществяване на първата в историята на международното миротворчество въздушна военна операция на НАТО „Съюзна сила“ без ясен мандат от Съвета за сигурност на ООН. Това всъщност е и първата операция на НАТО в духа на новата концептуална рамка за действие извън „евроатлантическата зона“ и отговорностите по Вашингтонския договор, определена с новия термин “Non-Article 5”. Ключов момент в анализа на Ангел Апостолов основателно е развитието на преговорния процес между Русия и НАТО с подписване на основополагащо споразумение за сътрудничество и характеристика на началната дейност на създадения Постоянен съвместен съвет. Другият същностен момент в предложения анализ се отнася до военнополитическите и геополитическите последици от войната в Косово, разглеждани в значителен брой експертни публикации и като сериозен „прецедент“ с дългосрочно въздействие при разрешаване на етно-политически кризи.

По своя характер и обем втората глава може да се определи като най-съществената част в дисертационния труд с безспорни приноси елементи, въпреки че по обем е по-малка от първа глава. С оглед на бъдещи разработки по темата биха могли да се отправят някои конкретни препоръки за допълване и разширяване на емпиричното изследване. Например, би могло анализът за етапите в разширяването на Алианса да бъде допълнен с обобщена информация за възприетите инструменти в процеса за планиране и преглед по ПзМ (PARP) с четиристепенни двугодишни цикли и оценки с възприемане на механизма на индивидуалните планове за действие (IPAP), работни програми за

евроатлантическо партньорство (EUWP) и предоставяне на страните партньори на голям брой стандартизационни документи на НАТО (STANAG). Освен известното „Проучване относно разширяването на НАТО“ от 1995 г., с което се установят необходимите критерии и принципи за „оперативна съвместимост“, през февруари 1997 г. в навечерието на Мадридската среща по искане на Конгреса на САЩ администрацията на президента Клинтън предоставя ново проучване относно прогнозираните финансови и материални ресурси в процеса на присъединяване към НАТО. Специално за България би следвало да се прецизира твърдението, че процесът на присъединяване започва с декларацията на правителството на Стефан Софиянски от 17 февруари 1997 г. В съответствие с конституционното устройство служебното правителство няма такива правомощия и в действителност началният период започва с приемането на декларацията на Народното събрание от 5 май 1997 г.

Третата глава на труда е определена от докторанта като „прагматичен период“ с възприемането на нова интегративна стратегия от правителството начело с Владимир Путин за държавно укрепване в началото на XXI век. Този период съвпада и с идването на новата администрация на президента Джордж Буш – младши във Вашингтон. Кулминацията е след терористичните удари срещу САЩ на 11 септември 2001 г., когато руското правителство незабавно и безусловно изразява своята солидарност с американския народ. Тогава и за пръв път в полувековната история на НАТО е задействан чл. 5 от Вашингтонския договор за колективна отбрана. В общия исторически фон на международните отношения би следвало да се припомнят също три други важни фактора – активното участие на Русия в срещите на високо равнище във формат Г-8, развитието на отношенията на Русия с Европейския съюз след подписването на Амстердамския договор и новото „стратегическо партньорство“ между Русия и Китай след подписване на декларациите между държавните ръководители на двете държави от 2000 и 2001 г. В този контекст на изясняване на военнополитическите аспекти в отношенията на Русия със страни от НАТО би следвало да се спомене също за участието на руски военни кораби в предложената от Турция през 2001 г. инициатива за съвместни военни учения в акваторията на Черно море (BLACKSEAFOR). Руското военно участие в този формат е прекратено едва през есента на 2015 г. след свалянето на руски военен самолет от турско военно формирание. Именно след участието в

BLACKSEAFOR става възможно впоследствие споразумението по време на срещата на върха на НАТО в Истанбул през юни 2004 г. за първо участие на руски военни кораби във военна операция на Алианса (Active Endeavour). През 2002 г. ясно се очертава поредната криза в трансатлантическите отношения в навечерието на военната операция в Ирак, която води до екзотичната концепция на американския министър на отбраната Доналд Ръмсфелд за „старото“ и „новото“ НАТО.

В заключението на дисертационния труд е направено синтезирано обобщение на различните етапи на „сближаване и раздалечаване“ в отношенията между Руската федерация и НАТО през разглеждания период. Систематизирано са посочени водещите вътрешни и външни фактори, които влияят върху политиката на Кремъл към Запада. Вероятно би могло в един допълнителен абзац да се обобщят също отделните концепции в политиката на Вашингтон, както и специфичните различия с някои от водещите европейски съюзници в НАТО.

Авторефератът с обем от 34 страници обективно отразява съдържанието и изводите в дисертационния труд. Вероятно би могло по-отчетливо да бъдат дефинирани очерталите се четири приносни моменти в изследването, което е първо цялостно проучване на военнополитическите аспекти по разглежданата тема. Посочените седем научни публикации в периода 2017-2019 г. интерпретират редица проблемни моменти, дискутирани в труда. Те са лично дело на докторанта и отразяват негови собствени изводи и приноси. Не е приложена справка дали някоя от посочените авторски статии и доклади са цитирани или оценявани в публикации на други автори или по време на научни форуми.

В заключение, бих искал да изразя своето удовлетворение от сериозното и задълбочено отношение от страна на докторанта и умение да открива, систематизира и интерпретира същностните взаимосвързани събития и явления по изследваната тематика. Направените в рецензията препоръки имат за цел преди всичко да подпомогнат докторанта при бъдещата му работа по изследваната тема за издаване на труда в отделна монографична публикация. Изложеното по-горе ми дава основание да направя обосновано заключение, че разглежданият дисертационен труд отговаря в много голяма степен на необходимите изисквания и критерии за придобиване на образователната и

научна степен „доктор“ в съответствие със Закона за развитие на академичния състав на Република България и Правилника за неговото приложение. Предвид на гореизложеното, ще гласувам с „да“ и призовавам уважаемите членове на научното жури също да дадат своя глас за присъждане на Ангел Юлиянов Апостолов на образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование „Хуманитарни науки“, професионално направление 2.2. „История и археология“ (Нова и най-нова обща история).

Член на научното жури:

(проф. д-р Йордан Баев)

04. 05. 2021 г.